

На маю думку, калі назваць дзесяць жыхароў Рэспублікі Беларусі, якія вельмі шануюць родную беларускую мову, сярод іх абавязкова павінен быць таленавіты вучоны-фалькларыст, літаратуразнаўца, літаратурны крытык, гісторык беларускай дзяржаўнасці, гісторык беларускай літаратуры і культуры, мастацтвазнаўца, краязнаўца, этнограф, паэт, кінасцэнарыст, рэдактар, мемуарыст, сааўтар вучэбных дапаможнікаў для ВНУ і, нарэшце, вучоны-энцыклапедыст Арсень Сяргеевіч Ліс.

Дапытлівы чытач можа задаць такое пытанне:

“Чаму менавіта Ліс?”

Магу адказаць такім чынам:

“Ва ўсёй Беларусі, бадай, не знойдзеш другога такога вучонага і пісьменніка. у якога 99% навуковых работ і літаратурных твораў напісаны толькі на беларускай мове”.

Яго “малая радзіма” – невялічкая вёсачка (каля 30 хат) Вётхава Маладзечанскага павета Віленскага ваяводства (цяпер Смаргонскага раёна Гродзенскай вобласці).

Маленькі хлапчук Арсень разам з бацькам пры лямпе чытаў “Каўказскага палонніка” Льва Талстога і яму думалася, што ўсе страшныя прыгоды з Жыліным і Кастыліным адбываліся недзе там, каля роднай вёскі – за Паніззем, Сініцай, Загор’ем..

Пройдзе кароткі час, і хлопчык будзе чытаць ужо кніжкі на беларускай мове. Праз шмат год Арсень Сяргеевіч нагадае:

“Пашана да мастацкага слова здаўна жыла ў нашай хаце. І адчуванне яго небудзённасці можна было пераняць з вуснаў родных і блізкіх. Яшчэ да таго, як перакінуць цераз плячо дзедаву паляўнічую сумку і адправіцца ў Залескую школу (ад станцыі Залессе да вёскі Ветхава палявымі сцежкамі было менш за паўгадзіны хадзі –Э.І.), я мог расказаць “Хто ты гэткі” Купалы і “Не чурайся” Багушэвіча. Каб прадэкламаваць іх, заўсёды знаходзіў нейкую зачэпку, нагоду мамін брат дзядзька Грышка. Ведалі гэтыя вершы, як і шмат іншых, і бацькі. Коласавы “Родныя вобразы”, “Ліпы старыя” маці спявала. У перамешку з народнымі спявала яна яшчэ некалькі песень на словы Буйлы. У студэнцкія гады, прыехаўшы з Мінска, я часам мог пачуць, як яны ўдваіх з бацькам напаўголаса ўспаміналі песні маладосці “Гэй, наперад!”, “Не пагаснуць зоркі ў небе” на словы Купалы, багдановічаўскую “Зорку Венеру”...А для маці яны азначалі яшчэ нейкую неад’емную, важную часцінку яе дзявочай вясны”¹

Трохі таямнічай легендай для Арсеня быў муж сястры маці - Марысі паэт Алесь Салагуб, які двойчы сядзеў у Лукішскай турме за рэвалюцыйную дзейнасць. Маці ведала на памяць некаторыя яго астрожныя вершы і спявала з яго:

“Помніш пару красавання,
Шэлест буйных каласоў,
Ты падарыла каханне,
Першы дзясвочасці сон...”-.

Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Арсеню Лісу было ужо сем гадоў. Праз год-два хлопчыку трапіліся два даўнейшыя выданні, якія, як пазней ён зразумеў, моцна абавязаны далучэнем да мастацкага слова. Былі гэта “Другое чытанне для дзетак беларусаў” Якуба Коласа і чытанка “Родны край” Леанілы Чарняўскай – жонкі Максіма Гарэцкага. У гэтых кнігах, на яго думку, была і паэзія, простая, пранікнёная, як матчына песня.

Яшчэ больш палюбіў Арсень Сяргеевіч роднае слова, калі ў 1951 годзе ён стаў студэнтам філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Значны ўплыў аказалі на яго не толькі лекцыі дактароў філалагічных навук Юльяна Сяргеевіча Пшыркова і Міхася Рыгоравіча Ларчанкі, улюблённых у беларускую мову і літаратуру, сустрэчы студэнтаў філфака з вядомымі беларускімі пісьменнікамі Максімам Танкам, Аленай Васілевіч, выдатным дзеячам музыкальнага мастацтва Рыгорам Шырмай.

Мала каму вядома, што кіраўніком дыпломнай работы пяцікурсніка Арсеня Ліса быў кандыдат філалагічных навук, будучы народны пісьменнік Беларусі Іван Навуменка.

Пасля заканчэння БДУ Арсень Ліс працаваў загадчыкам педагагічнага і кабінета Шаркаўшчынскага раёна і настаўнікам літаратуры ў раённым цэнтрам.

Шмат дала яму і праца рэдактарам у рэдакцыі мастацкай літаратуры Белдзяржвыдавецтва. Менавіта там, на выдавецкай працы Арсень Сяргеевіч бліжэй прыгледзеўся да літаратуры, да таго, хто і як яе стварае. Карпеючы над рукапісамі, ён не раз адчуў вострую цягу пісаць.

Праз 12 гадоў – у 1969 годзе ён напіша:

“Я быў бы шчаслівы навучыцца словам перадаць трывогі і радасці пошукаў людзей творчай думкі, іх творчае гарэнне, шырэй паказаць добры чалавечы плён іхняе працы”.

З 1959 года Арсень Ліс працаваў у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора, дзе прайшоў шлях ад малодшага навуковага супрацоўніка да загадчыка аддзела фальклора. Менавіта тут ён стаў доктарам філалагічных навук, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі.

Любоў да роднага слова пранізвае амаль усе навуковыя працы і літаратурныя творы, усе артыкулы і рэцэнзіі гэтай творчай асобы.

40 год назад – у 1974 годзе ў выдавецтве “Навука і тэхніка” выйшла ў свет манаграфія Арсеня Ліса “Купальскія песні”, рэдактарам якой стаў вядомы беларускі літаратуразнаўца Уладзімір Калеснік.

Гэту кнігу без перавялічэння можна назваць гімнам беларускай купальскай песне.

Аналізуючы генезіс купальскіх звычайў, Арсень Сяргеевіч адзначае:

“Звяртае на сябе ўвагу той факт, што ў песнях (з запісаў XIX ст.) слова “сонца” двойчы паўтараецца перад кожным радком або як рэфрэн у канцы радкоў:

Сонейка, чаму Янава ночка невялічка?
Сонейка, сонейка, бо ты рана ўсходзіш...

Сонейка, сонейка, Ян з пятром ходзяць
Сонейка, да жыта глядзяць...

Купальская ночка кароткая, сонейкая, сонейка!
Сонейка рана зсходзіла,. сонейка, сонейка!”.²

Характарызуючы купальскія абрады і песні абрадавай канвы, А.С.Ліс разглядае песню “Пойдзем мы, пойдзем мы, дзевачкі”. На яго думку, яна настолькі цэльная і гарманічная, як твор, што мэтазгодна прывесці яе цалкам, Дарэчы, яна не мае больш-менш варыянтаў і запісана незадоўга да выхаду кнігі “Купальскія песні”:

Пойдзем мы, пойдзем мы, дзевачкі,
А за мора ў красачкі,
А за мора, а за мора ў красачкі,
У сінія васілечкі.
У сінія, у сінія васілечкі,
Баравыя цвяточкі.
Аглянся, аглянёмся, дзевачкі,
Хто за намі гоніцца
А гоніцца, а гоніцца за намі
Малады ды прыгожы.
Возьмем мы, возьмем мы, дзевачкі,
Маладога пад рукі.
Укінем, укінем мы, дзевачкі,
Маладога пад ручкі,
Укінем, укінем мы, дзевачкі,
Маладога ў падушкі.
Пярсцёнкам,. пярсцёнкам, пярсцёнкам закоцім,
Хусткаю замяцём.
Хусткаю, хусткаю замяцём,
Самі ў красачкі пойдзем
(гэту песню запісаў В.Бурносаў у 1965 г. у г.Талачыно-Э.І.).³

Адзін з самых цікавых раздзелаў гэтай манаграфіі – “Баладныя песні Купалля”. Арсень Ліс акцэнтуюе ўвагу чытача на тое, што тыповай баладай сямейна-бытавога плану з вызначэннем праз агульнае гора (смерць маладога мужа) меры сваяцкіх, чалавечых адносін паміж мужам і жонкай, сынам і маці, братам і сястрой, з’яўляецца купальская песня “Ой памёр, ой памёр Іваначка”. У іншых варыянтах яна мае назвы “Ой ляжыць казак забіты ў мяжы“, “Над рэчкаю стаіць каліна”.

У запісу гэтай песні М.Гваздзёвым у 1967 г. у в.Плешчыцы Шклоўскага раёна вобразы жанчыны з пераўвасабленнем у птушак – так сама з’ява, даволі характэрная для балады:

Ай, памёр, ай, памёр Іванічка,
Некаму ж па ім плакаці:
Маці старэнька, сястра маленька.
Жана малада- не прыступіцца.
Як прыляцелі тры ластаўкі.
Ай, адна села ў галовачцы,
Другая села на грудзечкі,
Трэцяя села ў ножачкі.
У галовачках родна мамачка.
А на грудзечках родна сястрыца.
А ў ножачках, то жана яго...

Яскравым пацверджаннем таго, што таленавіты вучоны-фалькларыст А.С.Ліс вельмі шануе роднае слова, з’яўляецца яго кніга “Ваолачобныя песні”, якая пабачыла свет у 1989 годзе.

Менавіта тут у гэтых песнях роднае беларускае слова ўслаўляе розум і працавітасць земляроба, цікава паэтызуецца праца на зямлі.

Ва “Уступе” да дадзенага выдання Арсень Сяргеевіч заўважае:

“Гэта своеасаблівы паэтычны эпас, дзе праца ратая і сейбіта ўзнята да вышыні, важнасці здзяйсненняў эпічных герояў...Невыпадкова, відаць, у валачобнай паэзіі беларусаў слова дасягае незвычайнай выяўленчай выразнасці, мастацкай прадуктыўнасці, пераліваецца ўсімі гранямі, адценнямі характава. Як вядома, свой выяўленчы патэнцыял, моц кожная мова выяўляе ў сапраўды вяршынных узлётах нацыянальнага паэтычнага генія. Да такіх вяршынь беларускай мастацка-паэтычнай культуры, бясспрэчна, адносяцца валачобныя песні”⁴

У раздзеле “Валачобныя, адрасаваны моладзі. Вобразы і асаблівасці выявы” увагу чытача прыцягвае песня, запісаная на Валожыншчыне ад вядомай народнай спявачкі, глыбокай знаўцы народна-песеннай традыцыі Ганны Рубацкай:

Добры вечар, паненачка!
Адчыні нам акеначка,

Адчыніўшы, здзівіся,
Харашэнька прыбярся,
Пакланіся маме й тату,
Хай паклічуць нас у хату,
Прывітаюць хлебам соллю
І пасадзяць па застоллю.
Мы па свеце вандравалі,
Вялікадня велічалі,
Многа вестак назбіралі.
Першая вестка: пан багаты
Да паненкі едзе ў сваты.
Паненачка, не пужайся,
На вяселле сабірайся.
Будзеш паняй панаваці.
Сваіх дзетак гадаваці.⁵

Прыкладам умелага валодання аўтара родным словам з'яўляецца кнігі А.Ліса “Жніўныя песні”(Мінск, 1993).

Нельга не згадзіцца з наступнай думкай Арсеня Сяргеевіча, выказанай у “Заканчэнні” выдання:

“Жніўныя песні – жывое сведчанне таго, што беларуская народная творчасць, у тым ліку паэзія земляробчага календара, або гадавое кола песень, імкнуліся да ўсё шыорэшага ахопу розных праяў жыцця і эстэтычнай кадыфікацыі іх у паэтычна-вьяўленчых вобразах. Сведчанне высокага ўмельства увасобіць шматгалоссе жыцця ў гаваркім, вобразна-паэтычным слове”.

Шматлікім чытачам, якія любяць наведваць розныя гарады Беларусі, дзе адзначаюцца на рэспубліканскім узроўні старадаўняе народнае свята ў беларусаў “Дажынкi”, звязанае з заканчэннем жніва, я раю пазнаёміцца з раздзелам кнігі А.Ліса “Жніўныя песні” пад назвай “Дажынкавыя песні”.

Там, на стар. 140, у прыватнасці, прыведзена і такая песня з трэцяга тома “Беларускіх народных песень” Р.Шырмы (Мінск, 1962):

А у нас сягоння вайна была:
Усё поле зваявалі,
Усё поле зваявалі,
Усё жыта пажалі,
Усё жыта пажалі,
Сабе славы даказалі.

Пасля абароны доктарскай дысертацыі і выхаду ў свет у 1998 годзе манаграфіі Арсеня Сяргеевіча “Каляндарна-абрадава творчасць беларусаў: сістэма жанраў. Эстэтычны аспект” яго пачалі называць класікам беларускай фалькларыстыкі.

Многім зацікаўленым чытачам запалі ў сэрца палымяныя радкі А.Ліса з “Уводзін” да кнігі:

“Менавіта класічны фальклор і беларуская мова з яе старадаўнімі традыцыямі пісьменнасці, дзяржаўнасці далі магчымасць беларусам ідэнтыфікавацца як асобны, самастойны этнас і паставіць гістарычную задачу яго адраджэння ўжо на нацыянальным узроўні”

У раздзеле “Тыпалогія і паэтыка веснавых песень” нельга чытаць абыякава радкі, дзе графічна выразліва акрэсліваецца вобраз чалавека, яго характар. незалежны, адметны пачуццём годнасці, жывасці, дасціпнасці:

На мяне казалі-
Пасялушачка.
А я ў свайго таткі –
Весялушачка.
На мяне казалі-
Па сялу хаджу,
А я ў свайго таткі
Работу раблю.
На мяне казалі-
Горкі п’яніца,
А я ў свайго таткі
Да й парадніца:

Умелым спалучэннем навуковасці і папулярнасці адрозніваецца грунтоўная манаграфія А.С.Ліса “Беларуская каляндарна-абрадавая песня ў кантэксце фальклорных традыцый славян”, якая выйшла ў свет у выдавецтве “Беларуская навука” ў 2008 годзе.

На мой погляд, адной з важнейшых вартасцей гэтай кнігі з’яўляецца выяўленне прыарытэтаў, агульнага і адметнага ў традыцыйнай культуры славянскіх народаў.

Праз усю кнігу чырвонай ніццю праходзіць любоў да роднай мовы, гонар за яе, асабліва за тое, што яна займае дастойнае месца сярод славянскіх моў.

Толькі вучоны еўрапейскага ўзроўню мог зрабіць зрабіць такую глыбокую і змястоўную выснову:

“Пры адназначным тыпалагічным сыходжанні фальклорна-этнаграфічнага комплексу Купалля ў беларусаў і ўкраінцаў абедзве этнатрадыцыі дэманструюць сюжэтнае багацце і пэўную жанравую непаўторнасць. Прыкметную адметнасць корпусу беларускіх купальскіх песень прыдае прысутнасць у яго складзе значнага ліку балад, у якіх паслядоўна адлюстроўваліся маральна-этнічныя ўстаноўкі этнасц, звязаныя з спецыфікай архаічнага звычаю. Ні ў адным з каляндарна-абрадавых цыклаў беларусаў не прадстаўлена так маштабна і эстэтычна-вобразная песенная смехавая культура. Як у Купаллі. Ва ўкраінскай жа песеннай традыцыі Купалы дамінантна абазначыўся

пласт любоўнай лірыкі. спароджаны святкаваннем моладдзю дня летняга сонцастаяння на ўлонні апагея росквіту прыроды”.⁶

Асобае месца сярод кніг Арсеня Ліса займаюць мастацтвазнаўчыя нарысы “Песню – у спадчыну”(Мінск, 1989), якую ён прысвяціў сваёй маці.

У першым нарысе “Пявуння з Сінькевіч” аўтар павядае аб цудоўнай жанчыне Аўдоцце Клеўжыц і песнях. якія яна звычайна спявае.

Вось песня-вяшчуння аб набліжэнні сімвалічных калядных госцікаў сяброў – памагатых земляроба-аратага:

Насцілайце сталы, . накладайце хлябы

Да пройдуць к нам да тры госцікі:

Адзін госцічак – свецел месячык,

Другі госцічак – ясна сонейка.

Трэці госцічак – дробен дожджычак...

Не прыніжаючы цікавасць іншых нарысаў, адзначу, што самымі цікавымі я лічу артыкулы пра рупліўца беларускай песні Антона Грыневіча, братоў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх і польскага кампазітара і грамадскага дзеяча Міхала Клеафаса Агінскага.

На мой погляд, менавіта такія таленавітыя навукоўцы і літаратары, як Арсень Ліс маюць маральнае права выдаваць збор сваіх твораў. Ён марыў аб гэтым шмат гадоў, але ажыццявілася гэта мара ў 2010 годзе, калі ў прыватным выдавецтве І.П.Логвінава выйшла кніга Арсеня Сяргеевіча пад назвай “Gloria victis» аб’ёмам у 754 старонкі.

Ацэньваючы каштоўнасць усіх матэрыялаў, уключаных у гэта выданне, не магу адзначыць арыгінальныя артыкулы аб жыцці і творчасці братоў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх, Максіма Танка, Уладзіміра Караткевіча і абагульнячы артыкул “Мастацкая літаратура Заходняй Беларусі”.

Максім Танк лічыў Арсеня Ліса сваім сябрам і ў час сустрэч і гутарак дзяліўся з ім, што яго хвалявала. Можна сказаць, што народны паэт Беларусі давяраў яму.

Тым большую цікавасць і каштоўнасць набываюць радкі артыкула-успамінаў Арсеня Сяргеевіча “Максім Танк: на разломе эпохі”, які датуецца 1997-м годам:

“Паэт, . натуральна, . аглядаўся на перажытае, пройдзены шлях, думаў пра свае творчыя здабыткі, іх лёс. Не магло не бянтэжыць, што на два апошнія зборнікі – “Збор калосся” і “Мой каўчэг” – не было водгукаў. Зноў паміж слоў сказаў, што нікім не заўважанай аказалася паэма пра Мікалая Дворнікава. Аб’ектыўная прычына маўчання крытыкі – не ў слабасці твораў гэтых кніг. Інтэлектуальна-мастацкая вышыня іх вялікая. Што да паэмы пра Дворнікава, . то яна па-свойму наватарская. Ва ўсякім разе, мастацкі ўзровень яе хіба толькі ў сноба

можа выклікаць сумненні. Але ў апошняе дзесяцігоддзе грамадская, у тым ліку крытычна-мастацкая, думка рэзка павярнулася да вострых праблем, знакавых рэалій сучаснасці. А праблематыка, мастацкі свет той жа, бясспрэчна, таленавіта зробленай паэмы пра Дворнікава ляжалі ў іншай плоскасці, адносіліся да мінулага, якое сягоння не пралівала святла на праблематыку сучаснага жыцця....

Паэтычная скарбніца, пазначаная літаратурным імем Максім Танк. – вялікая, і беларусам ёсць што ўзяць з яе ў будучыню”.⁷

1986-м годам датуецца ўспамін Арсеня Ліса пад назвай “Уладзімір Караткевіч: З любасцю, думна, годна”.

Дапытліваму чытачу цяжка адарвацца ад матэрыялу аб шматразовых сустрэчах з чалавекам, творчасць якога складае гонар беларускай культуры. Не забудзем, што за апошнія 30 гадоў за мяжой з беларускіх пісьменнікаў больш за ўсё перакладаюць творы Васіля Быкава і ўладзіміра Караткевіча.

Арсень Сяргеевіч нагадвае:

“З пачатку 1970-х гадоў Валодзя Караткевіч досыць часта бываў у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. У сектары збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі тады стала працаваць яго жонка, і паэт не прапускаў, здаецца, ніводнай экспедыцыі, ладжанай навукоўцамі. Разам даследаваў помнікі старога дойлідства, адшукваў на гарышчах, у закамарах культавых пабудов стародаўнія абразы, корпаўся ў кніжных крыніцах, каб знайсці звесткі пра тую ці іншую памятку даўніну. Паэт удзельнічаў у няпростай рабоце над рэстаўрацыяй духоўнай гісторыі свайго народа. Пошук, збор, пазнанне, невядомыя мясціны і людзі – гэта была яго стыхія. Ён жыў ёю і дыхаў на поўныя грудзі...

У адной з яго, спланаваных сябрамі пісьменніцкіх паездак на Палессе давялося выпадкова спаткацца. Збіраў Валодзя тады, як зразумеў я пазней, матэрыял для эсэ “Званы ў прадоннях азёр”...Валодзю з сябрамі сустрэлі ў Давыд-Гарадку. Паэт адразу зацікавіўся, а як і што мы запісваем. Выказаў пажаданне, каб узялі яго з сабою на запіс. Паехалі разам на пашу, дзе, як і спадзяваліся. Засталі грамадку звонкагалосых даярак, дзяўчат і жанок. Яны пасля сабраліся ў кружок ля магнітафона. Напалі нас свежым малаком ды сыпнулі трохі песень...Валодзя на хаду падхопліваў звонка-працяжныя тутэйшыя песні, жартаваў, смяяўся, - быццам быў у гэтым гурце даўно...

На развітанне паэт папрасіў мяне даць яму адну з запісаных тут песень, не выбіраючы, якая зверху ляжыць. Я ўключыў магнітафон, і Валодзя хуценька перапісаў у блакнот першую песню, што прагучала са стужкі...”⁸

Між іншым, маладым чытачам невядома, што Арсень Ліс – сам паэт. Яго даволі шматлікія вершы друкаваліся ў 1950-1960-х гадах у

перыядычным друку нашай рэспублікі. У вольны час, калі здараецца добры настрой, ён і сёння піша вершы на розныя тэмы.

Прывядзем адну з іх, напісаную ў 1971 годзе, але якая нідзе яшчэ не друкавалася:

Я коньмі кіраваў, у іхніх чорных грывах
Звінела, пела медзь і танцаваў віхор,
У тваіх вачах маланкой палахлівай
Успыхаваў і гас без слоў дакор.
Насустрач беглі родныя імшары.
Ахутаныя шызаю смугой
І захад зкрозь марозлівым пажарам
Успыхнуў па-над белаю зямлёй.
Ты прытулілася і змоўкла, коні-птахі
Капытам ледзь краналі звонкі дол,
Над шляхам распласталіся з размаху
Здалося кружыцца ўсё й падае наўкол.

Даўно замоўкла бомаў тых трымценне,
З шляхоў далёкіх коней не вярнуць,
Няздзейсненыя мары-летуценні,
Як хмары разарваныя пльвуць...

Нягледзячы на ўзрост, А.С.Ліс яшчэ поўны цікавых ідэй, якія ён спадзяецца ажыццявіць.

У свой час аўтар гэтых радкоў працаваў прафесарам кафедры культуралогіі факультэта міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і кіраваў фальклорна-этнаграфічнай практыкай студэнтаў. У час іх сустрэчы з загадчыкам аддзела фальклора Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора НАНБ Арсенем Сяргеевічам Лісам ён апантана расказваў студэнтам пра развіццё фалькларыстыкі ў Рэспубліцы Беларусь. Памятаю апошнія словы яго выступлення:

“Чытайце часопіс “Роднае слова”! Любіце нашу культуру і шануйце роднае беларускае слова!”.

Гэтымі словамі мне хочацца закончыць нарыс пра беларускага вучонага-энцыклапедыста Арсеня Ліса.

1. Ліс А.С. Ад матчыных песень //Вытокі песні. Аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў- Мінск- 1973 – С.131.
2. Ліс А. Купальскія песні – Мінск- 1974 – С.40.
3. Ліс А.Купальскія песні.С.61.
4. Ліс А. Валачобныя песні - Мінск - 1989 – С.7.
5. Ліс А. Валачобныя песні. С.149-150.

6. Ліс А.С. Беларуская каляндарна-абрадавая песня ў кантэксце фальклорных традыцый славян – Мінск – 2008 – С.294.
7. Ліс А. Gloria victis-Мінск- 2010 – с.228-229.
8. Тамсама. С.738-739.

Эмануіл Рыгоравіч Іофе, прафесар БДПУ імя М.Танка,
доктар гістарычных навук
220005, г.Мінск, пр.Незалежнасці,39-90.Т.2-84-83-79.